

EUSKALTZAINDIAN SARTZERAKOAN ORMAETXEA JAUNAK EGINDAKO ITZALDIA ETA MITXELENA JAUNAREN ERANTZUNA

Leitza'ko Mintza-Doiñua

Jaun Andereak :

Akademi ontan nere sarrerako itzaldia egitera Naparroa'ra zergatik etorri naizan, esaten asi-bearrik ez daukat batere. Naparroa'tik aukeratu ninduten lenbizi laguntzaille, ta oraiñ alkidun, eta bidezko da nere bigarren erri ontara etorri nadin.

Esan-bearra daukat, ordea, Leitza'ra zergatik etorri naizan. Aspaldiko urteotan euskeraren mintza-doiñua esamiñatzen ari naiz, eta nik belarriz obekienik artzen dudana, Leitza'koa da.

Uitzi auzo-erri ortan azia ta ikasia naiz, eta, iakiña, orko mintza-doiñua maite dut iñongoa aiña. Ez da Leitza'koa baiño batere itsusiagoa. Ala ere, aspaldietan emengo seme argi zen Aita Gabriel Huarte Txortxiko'nekoari esan niona, Leitza'ko mintzoa iduri zaida entzun dudan iatorrena, edo beintzat, beretasunik aundiena duna. Izanez ere, Leitza'n entzuten ditut garbienik, musikan doiñu-bitarte edo *intervalo* esaten zaien oriek, eta gaiñera, esanaren azken-silaba beteago emaiten dutela Leitza'n nago, Euskalerrian bestetan baiño.

Auzo-errietan gertatzen dana, elkarri maxi egiten genion Leitza'ra eta Uitziarrak batzuk besteen doiñuarengatik. Gaur ez bedi olakorik. Iakintasunari dagokion eran, iakingaiak txuxen artzeko dira, ta aietaz bear bezalako iritzia emaiteko.

Oraindio bizirik irauten du bere beretasun ederrean gure euskeraren doiñuak; eta beste alderdi askotatik begirata arrigarria baldin ba'da gure izkuntza, doiñuarengatik arrigarriago esan diteke. Nik aitortu dudan egi au garbitan ipintzeko, gure egunotan gertatu dan zerbeit begien aurrera ekartzea naikoa dugu. Or ari izan dira prantsesak eta alemanak, Eliz-kanta gergorianoari beren itzak nola egokituko ditioten. Egiñalak egin ondoren, txuri eginda gelditu dira. Guk, berriz, iñolako alegiñik egin gabe, egiñik arkitzen dugu gure izkuntzan aiek berenean eziñ egiñ izan dutena.

Gipuzkoa'ko Matximenta'n ioan den illabeteetan Bezperak euskeraz kantatzen asiak dira. Txoragarri gertatzen omen da. Gure azentua eskurakoi da erabiltzeko, baiña beste ainbeste zail esamiñatzeko, igeskorra baita inguruko izkuntzena ez-bezala. Gure onek, griego zârak bezala, ez du indarrezko azentu nabarmenik; gora-bêrako mintzor leguna du, ta ortatik eldu da (dator) kantarekin oztopo itsusirik ez egitea.

Iru azentu-mota bereiziko ditut: silaba bakarrean daudenak, bitan dagokala daudenak, eta irutan dagokala daudenak. Silaba bakarrean dagon azentua griegoen *oxytonos* eta *barytonos* da, au da, gora-mintzorra ta bêra-mintzorra.

0 1 0 0 3 2 3 3 0 5

Ni naiz; ez naiz ni; ni ez naizala ni?

Or ikus era berean, azentua aldakorra dala itzean, esaeran non egokitzen zaion. Or ikus iru azentu (0, 3, 5), bat ezerakoa edo ez-azentua (*negativo*), ta bi baierakoak (*positivos*). Adibideak ekarri litezke ugari.

Bi silabako itzetan biak dira bai-azentua dutenak:

2 5 2 5

gizon, etxe.

Egoiten naiz batzutan, asierako azentu ori, orain bakarki dana, beste azentu puskaki edo elkarki batetik eldu ote dan, l(Λ) ikolduta edo sinkopatuta. Latiñak ere ba-zun asierako azentu ori.

Bein itzaldi batzuk egin nitun euskera ta gaztelania nâste, ta entzule ikasi batek oartarazi nindun, euskerara pasatzean doiñua altxatu egiten nula.

AZENTU ELKARRI ERAUNTSIAK EDO ELKARKIAK

Ikusi ditugun bi azentu elkarki oriek elkari erauntsita, griegoek ba-zuten *perispómenos*, nik bizkardun esaten diodana. Onen alde-bestekoa ere ba'zuketean, klasikuak aipatzen ez ba dute ere.

Guk ba-dugu, beintzat. Orain berriroago arkitu duten Gramatiku batek beste izen batzuk ematen ditu, eta aien artean *keklaşmène*, puskatua. Inork ez du eman, nik dakidala, orien arrazoirik orain-arte, ta Vendryes'ek *ce sont de subtilités* esaten du, au da, buruzorrozkeri dirala. Ari mutur bat artzen dugula, ez ote diteke esan, puskatu orrek, belauten arrimoan puskatzen dan makillak bezala magal egiten dula, ta *perispómèno*'ren aldez bestekoa dala? Eta *antallaxomène* esaten diona ez ote diteke *perispómèno* kontu ortaz, eta *epitetamène* esaten diona bi azentu elkarren gainka ipiñiak? ("). Zazpi azentu aipatzen ditu Gramatiku orrek, *neté* edo azenturik garaienarekin; dirudinez, bi azentu bakarki ta lau elkarki. Seigarrenaren izena ez dut gogora orain, Fraitzian liburu batean ikusia. Liburu ori ez naiz ausartzen eskatzea, an oi duten bezala, *Nouvelle édition* izenarekin ezin-salduzko zârren bat bialduko ba'lidate ere. Bein baiño geiagotan gertatua.

Ortaz, sei azentu oriek, euskerak ditunak ba'litezke:

(1)	(')	} Bi azentu otatik ateratzen dira gaiñerakoak.	
(2)	(^)		
(3)	(^)	bizkarduna, <i>antallaxomène</i> ?	bera [^]
(4)	(v)	magalduna, <i>keklaşmène</i> ?	bera ^v
(5)	(' ')	elkarren gainkakoa, <i>epitetamène</i> ?, <i>scandicus</i> .	bera (zatoz)
(6)	(' ')	bi gainbera, ???.	<i>climacus</i> . berá (ez etorri)
(7)	$\overline{\overline{\overline{! ! !}}}$	iru, bizkar egíñez,	<i>tereulvs</i> . etórri (gip. goi.)
(8)	$\overline{\overline{\overline{! ! !}}}$	iru, magal egíñez.	porrectus. etórri.

Bi bakarki, ta lau biko elkarki orietaz gaiñera, esaerako azentu garaiena diona, ez da azentu bereizia. Itzak diona, garaiena edo altuena. Sei azentu oriek buru-zorrozkeri ez dirala ikusteko, betor Vendryes iauna, ta Lekunberitik Goizueta'ra bitartean arkituko ditu ugari. Griego zârrenaren azentuarekiko istudioak ez ote lezakete aurrerapenik egin euskerarenari begira?

Dena dela, azentu elkarki ok, iru elkartuak, neurri-oiñ artu ditezke griegoz eta latíñez bezala (*pies métricos*). Orrela bakarra artu diteke bertso-mota bat euskaldun iatorra dena. Gaur erabiltzen ditugunak erdera dira ta ez dute balio kantatzeko bestetako.

IRU SILABAKO ITZAK. Azentuak oso aldakorrak ditu euskerak. Lenbizi erri batzuen izenak artu detzagun:

Ez-ku-rra (nexkak).

Iru errietan berdin ematen dute izendatzeko maillean edo nominativoan; baiña gaiñerako izen-ioku edo deklinazioan bixiko edo diferente.

Ez-ku-rrá-rà (Leitz). Ez-ku-rrá-rá (Berast. Uitz.)
 Ezkurrárràrena (Leitz). Ezkurrárràrena (Berast. Uitz.)
 Be-rú-tà (Leitz). Be-rú-tá (Berast. Uitz.)
 Berútárrarena (Leitz). Berútárrarena (Berast. Uitz.)

Berastegi'k eta Uitz'i'k elkar artzen dute doiñuan, itzetan ez ba'da ere; baiña Leitza bakar gelditzen da bere, barruti itxi itxian, ikusiko dugunez. Zertan dago diferentzi ori? —Lau gauzetan. Lenbiziko, Leitzan garbiago entzuten ditut doiñu-bitarte edo *intertvalo*'ak Euskalerrian iñon baiño; bigarrenik, Leitzarrak silaba batez lenago asten dira gainbera azentuan, eta silaba batez nekezago gaingora; irugarrenik, esaeraren azken-silaba beteago egiten dute Leitzarrak; laugarrena, Leitzan ez da entzuten batere bosgarren azentua edo bi gaingora dituna. Eta zer alde dago Uitzitik eta Berastegitik Gipuzkoa'ra? —Ainbesterañonkorik ez. Gure bi erri otan doiñu-bitartea nabariago da, eta guk asieran beiñere ez dugu emaiten zazpigarren azentua edo iruko erdian bizkarra duna; Gipuzkoa'ko Goierrin, beti. Guk bosgarrena asko, naiz seigarrena, naiz zortzigarrena.

Iru silaba dagokala azentua duten itzak artuko ditut oiñarri bertsorako, izanez ere euskerak iru silabako itz asko ta asko baititu: eraman, ekarri, etorri, ikusi... eta bi silaba izanik ere, artikularekin iru artzen ditu: gizona, etxea, andrea, neskatxa, mutilla. Esan baititeke iru silabako au gertatzen dala geienik euskeran. Gauzak dakarrena da, bada, bertsoan oiñarri'ako au artzea. Azkenean bi itz ontaz.

Oin bizkarduna, Goierrin asieran eta Leitzan erdian ainbeste entzuten dana, euskera iatorra ote da? Ez ote du erdal-kutsurik? —Orrela bezala esan diteke, Altube iaunari buru emaiten ba'diogu. Iaun onek esamiñatu du oraiñarte zearoenik azentu euskalduna, eta au dio: eskerrikásko, aurréra, biarrárte, ta olako esaerak erdera dirala. (*Acento Vasco*, 45-48). Asko mintzatzen diranera, bai, kutsu ori ba-du; baiña berez, eta Leitzan bezala mintzatu ezker, ez; au da, azken-silaba beteago egiten ba'da, beste oiñak bezain euskalduna da. Ezkurrára, aurréra, eskerrikásko.

Oin bizkarduna, magalduna bezain euskerarena da, ta bi gaingora ta bi gainbera bezain euskalduna. *Alá da*, Naparroa

Barrénean esaten dana, ta *alada (hormiga)*, oso bixiko dira. Bizkaieraz *álán da*, beste nonbait *alá dá*, berdin dira euskaldun silaba bakoitzari bere pisua emaiten ba'zaio, ta batez ere azken-silaba be'eago egiten ba'da. Eta zergatik ez esan oin magaldunari prantes-kutsua dariola, ango itzen kerantza artzen dulako?

Iru silabako itzak, bakarka arturik, azentu magalduna dutela esan diteke geienak; baiña asko dira gaingora dutenak ere. Noiz ta nola. Larraungo amazapi errietatik amaikak iru silabako izenak ditute: amaika orietatik bederatzik azentu magalduna dute, zortzigarrena, beste biek gaingora: *Albisú, Lezétá*. Berastegin eta Uitzin *Albisúara*, baiña Leitzañ *Albisúara* esaten da.

LAU SILABAKO ITZAK. Otan ere batzuek gora besteak bera dabilta: *Lekunbèrri*, azkeneko silabarekin magal egiten duna; *Berastégi*, azkeneko biek gaingora egiten duna, magal egiñ ondoren; Orregatik esan oi dugu *Lekunberriarrá, Berastégiarrá*.

Bost silabatara ezkerro, bera ta gora asten gera gu, esaera luzean bezala, lege iakinik gabe.

ITZ ELKARKIAK

Oraiñarte itz bakarki edo puskarik erauntsi gabeak aztertu ditugu; goazen orain itz erauntsietara. Bedi *mutür-lúze*. Erdiko bi silabak magal egiten dute; ez ordea, gure bi erri otan, antz antzeko itz on'an: *mokó-lúze*. Erdiko bietan gaingora; baiña nere iaioerrian eta Goierrin erdiko bietan magal, beste itz orretan bezalaxe. Zergatik gu bakantzen gara besteetatik? —Ioan eta billa.

Itz erauntsi oriek bina silaba ditute. Goazen iruna ditutene-tara: belarrí-áundia, diote nere errian, belarrí-áundia Uitzin eta Berastegin; belarrí-áundia Leitzañ, nexkato au bestera ez ba'dago. Zergatik ola? —Ioan eta billa.

MINTZOA ADITZAN EDO BERBOAN

Mintza-doiñuaz Gramatikak egin dezazken galdera guziak egiñen ha'ntu. nekagarri litzaizuke, ta iakintasunarentzat ez luke neke aña probetxu. Gaiñera, errietan aldatzen da azentua denboraren buruan. Berreun urte pasatxoak dira, besterik ez, Aita Larramendi'k here *El imposible vencido* aregitara eman zula. Andik onara ez da Aindoain'en azentu bera, batez ere aditzan.

Larramendi'ren egunetan onela esaten zan: *eráman, eróri, arázi, erázo, játen, egíteko, játeko, játearekin, ibilteagatik*. (*Acento del infinitivo en sus varios modos, l. e.*).

Dáramatzit, dáramatzizute, náramak, náramazu, néngoan, nénbilan, déritzat, nágo, dézaket, dézakegu. (*Acento de los verbos irregulares y determinables*).

Beti ere gogoan idukitzeko da, ioku-itx ok azentua aldatzen dutela beste itzekin elkartzean: baiean, ezean, galderan, erorke-
ran. Au etzun auteman Larramendik.

ESAERAK. Artu dezagun bat eredu bezala:

Berdabioren zaldia // lau anak ditu zuriak. (Leitz.)

Berdabioren zaldia // lau anak ditu zuriak. (Berast. Uitz.)

Nexkatoak pixkaren bat ikaratu egiten dira, ta nik, Leitza-
nere erakustunik oberenak izan ziran edo izketa geienik gogora
dudan Juana Joxepa Arribillaga'rena ta Don Iñazio Lizarraga-
rena dira.

Eman dezagun aldez-beste edo galdekizuna tokiz aldatuta,
bertso ori:

Lau anak ditu zuriak // Berdabioren zaldia.

Beti ere galdekizunak dakar beregana azenturik garaiena.
Orregatik, aurretik iartzen danean, gaiñerakoaren mintzoa mo-
teldu egiten du, komarik edo geldiunerik egiten ez ba'da:

Lau anak ditu zuriak // Berdabioren zaldia.

Baiña geldigune edo koma egin ba'ledi, azentua berriro asten
dugu baiarakoa edo bai-azentua:

3 2 3

Lau anak ditu zuriak, Berdabioren zaldia.

“Iru alaba ditu gure auzoko Joxepiñaxik”. “Gure auzoko Joxe-
piñaxik, iru alaba ditu”. Lenengo iokuan (komarik gabe) beratz-
silaba erorkeran daude, beraz motel gelditzen dira; bigarrean,
bai-azentuak ditu, ta biziago gelditzen da.

Gauza oni ez diogu buru emaiten idazten ari geranean, eta
bear genuke. Berez itz-urrena edo syntaxi iatorrago ta garbigoa
da lenbizitik galdekizuna ipintzen duna, komarik ere ez baitu
bear argitasunerako. Latiñez ere gauza bera gertatzen zan. Urren-
go itz auetan aurren-urrenik iatorrena au da, Kikeron'ek emana:

Saltatorem appellat L. Murenam Cato.

Baiña mintzoari dagokionez, beste bi ioku ok obeak:

L. Murenam Cato saltatorem appellat.

Cato L. Murenam saltatorem appellat.

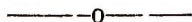
Zergatik ori? —Esaerako azentua edo galdekizunak berekin deramana baitu. Azentu au galdu omen zuten griegoak, eta nik uste, orregatik aien syntaxi galduago zala latiniarena baiño.

Ez dut iarraitu nai geiagoren protxurik gabe euskal-azentua esamiñatzen. Itz batzutan eta esaera batzutan, letrak bardiñak ditutenetan, bata besterengandik beraizteko ere balio du azentuak:

bi óntzákó bióntzákò
bióntzákò, bi óntzako.

órí òrì òrì
òrì órì, órì (toma eso amarillo).

Orain neskatò ok, Ezkurrako ontzaren ipui laburra kontatuko digute:

Bi itz bertsoetaz. Bi makar ditute gure gaurko bertsoak: esateko, au da, mintzatzeko, erderara eramaiten gaitutela; ez, kantatzeko. Bigarrena, etenak geiegi edo urbilegi edo berdiñegi emaiten ditugula. Bi tatxa ok mintzoa doiñu zurrunera edo berdiñera daramate, *al tono recto*. Berdin dio irakurlea bikaiña ba da'ere.

Guk ez genuke irakurri bear oraiñarte euskeraz egin dan bertsoerik ia batere, izketa arrunta edo prosa baiñon askoz ere musikaz urriago baitira.

Artu detzagun erderaz azentua bertanegi dituten bertsoak:

A las armas, valiéntes astúres,
empuñádlas con nuévo vigór.

Bertso edo lerro batean edo bestean ez dut esaten, baiña nork aguantatu danborreri ori kopletan eta kopletan? Aragizko belarriak ez, nereak beintzat.

Ba-da gutartean gizon bat, aski ikasia, bost silaba oro etena dun bertsoa maiteen duna. Eta gaiñera erderaz bezela irakurtzen du:

Sáltza paré bat étxean bá-dut.
aítona zának émaná...

Azentu indartsurik ez emanda ere, au da euskerazko bertso-rik pisuena, loargarriena, etena bertanegi dulako. Etena bertago ta okerrago. Sei silaba oro etena ongi dator. Ontara egin dira bertso batzuk gure egunotan. Adema Zaldubi'ren "Jesusen azken-afaria" tik asita. Ia ia prosa bezala irakurri diteke; baiña luzean luzean, doiñu berdiña gogorarazten du. Obe genuke beste oin batez edo biez nâsi. Lau silabakoa ta bostekoa sarrerazi ditezke mugimentu berean, sei silabakoa beti nabarixago dela. Ortara saiatu liteke:

la-la la-la — la-la-ra la-la — la-la-ra la-la-ra
la-la-ra la-la — la-la la-la — la-la-ra la-la-ra

eta orrela nâste.

Latiñez ere bertsoa eskaxago da, musikaz diot, prosa baiño. Azentu indartsurik ez zun arren, nork eraman belarriz geiegiko etenak?

Sole ca/dente iu/vencus a/ratra re/liquid in/agro.

Sei oin eta bost eten!

Iaun Andereak, aski bedi esana.

N. ORMAETXEA.

Jaun-andreak:

Bestelako aitzakirik eztuen egun eder onetan, Euskal-erri guztiak eta Nafarroa'k batipat "Orixe"-ri zor zion gorazarre onetan, bada orratik bere lekutik kanpora ageri den zerbait. Ormaetxea jaunaren sarrera-itzaldiari erantzuteko jeikitzean, arako aurrenak azken eta azkenak aurren izango diren aldi arzaz oroitu bear, nai ta ez. Orrexegatik, ozen eta argiro aitortu bearrean arkitzen naiz, eztuela gaur Euskaltzaindiak "Orixe" goratzen, "Orixe"-k goratzen duela Euskaltzaindia Euskaltzaindi'koen artean sartzearekin.

Asko zor diogu "Orixe"-ri eta Euskaltzaindiak iñork baiño geiago. Asko eta askotara. Or dugu nik beste guztien gaimean jarriko nukean "Orixe" lirikoa, Lizardi'ren adiskide biotzekoa, mundu onetan suma ditekean egarririk ederrenak mintzarazi

duena. Or dugu bere aldiko euskaratzaillea. Or dugu gure erriaren izaera, mamiz eta azalez, barne-muinetaraiño bereganatu duen gizona, gure izkuntzaren aberastasuna gainezka dariom iztun goxo. Atzoko, gaurko eta betiko euskaldun onek jaso du, bestek ez adiña, euskararen eta euskaldunen izena eta omena. Ederrez igitzia dago bere kanta, gure mintzo nardatu onetan, provenzar andi ark bezala, eman duen kanta. “Edertasunak ukitu duen gauza —zion Keats’ek— beti da atsegin. Gero ta ederrago ageri da eta eztu iñoiz ezerezak irentsiko”.

Oraindik, badakidan arren eztituela goresmenak gogoko, beste “Orixe” bat aipatu nai nuke emen: prosa-maisua. Onekin bai-kaude zorretan itz-neurtuetarako doairik eztugun idazleok, izen larri ori nere buruaren gainean ezartzeko baimena ematen badi-date. Ormaetxea jaunari eskerrak batez ere, etzen eten gure artean eteteko zorian egon zen “gure asaben lokarri zaarra”. Bere birtartez eldu zaizkugu askori, oartzen ez giñalarik sarritan, lau mendetako euskal-idazleen mintzaera dotorea ta ikasia, ta bertsolarien etorri ugaria ta lasaia. Antziñako aberastasun ugariak gordetzeaz gainera, aalegiñean saiatu da gure izkuntza aldi eta eginkizun berrietarako egokitzen, izkera zailu, labur, biziago bat moldatzen. Eredutzat daukagu Orixe prosa-gaietan, baiña —eta au da iñork aaztu bear ez lukeana— nekez eta izerdiz bakarrik urbil gakizkiokean eredutzat.

Gaur, ordea, beste “Orixe” bat agertu zaigu emen, “Orixe” euskalaria. Ezta nolanaiko ausardia bear, alajaña, gaur, alde guztietarik aizeka ta aizeka ari diren ipar beltzak eta mendebal gorriak gure arteko euskalariak uxatuxe dituztenean, euskalari bezala agertzea.

Aukeratu duen gaia, Jainkoari eskerrak, erabillia dut zerbait aspaldidanik. Ez noa, jakiña, orain Leitza eta inguruetakoa mintza-doñuaz ikasi dugunari ezer eranstera. Ez naiz emen beste edozeiñen gisako ikasle umil eta ixil bat besterik. Anitz gauza ikasi izan dut sail onetan “Orixe”-ren gandik; gaurdaiño, ordea, liburuetan. Orain bere aotik ikastea gertatu zait zorionez.

Zillegi izan bekit, beraz, gai ez naizen ezkerro bestetarako, erabateko zenbait gauza esatea azentuaz eta bereziki euskal-azentuaz.

Auzi onetan, dakizutenez, eztaoz bat euskalaririk jakintsuenak. Eztabaidan ibilli direnak, gainera, jakintsuak ez ezik, belarri zorrotzeko jendeak dira eta izan dira: musikariak eta bertsolariak geienbat. Nondik nekarkioke, bada, nik argitasunik, nere ala-olako belarriarekin, gisa orretako gizonek zearo argitu ez tuten auziari?

Makinaren baten bidez, esan lezake norbaitek, tresna-fonetikaz oroiturik, berea baitu azken-itza, gure artean askok uste dutenez, jakite-mota orrek. Ez, esku-utsik nator; obeto esan, belarri-*u'sik*. Orrako magnetofon orrek ezpaitu jasoko giza-belarriak jaso eztuenik. Esandakoak entzun-araziko dizkigu bein ta berriro esan diren bezalatsu, baiña eztigu sumaraziko leen suma ezin genezakeanik.

Dakardan Berri Onak Fonologia deritza, bestetan —gutxi gora-beera— duen izena euskaldunok ere artu nai badugu. Ebanjelio au ezta agitz berria, egia esan, baiña eztu inork oraindik, jakiñaren gainean, euskal-azentuaren auzia orren esanera ipiñi.

Laburki mintzatzeko, Fisikaren senidea edo illoba antzekoa da Fonetika. Izkuntzaren azal apaiña diren otsak beste edozein ots bezalaxe istudiatu eta neurtuko ditu. Mintzaerari bagagozkio, esango digu zein den ezpainen edo eztarriaren egoera eta mugimantua, mingaiñak ukitzen duen ao-sapaia ala ez, zein tokitan eta zer zabaleratan ukitzen duen, ortzek elkar jotzen duten ala ez. Otsari berari bagagozkio, neur ditzake zeazkiro bakoitzaren indarra, gora-beera eta iraupena.

Giza-izkuntza ezta, ordea, euri-zaparrada edo trumoiaren deadarra, ezta auntzaren gaberdiko eztula ere. Soñu oriek eztira axala besterik: barrenen daramate adierazi nai dugunaren mami. Ortarakoxe dira bakarrik, eztute beste egitekorik. Eta Fonetikak eztaki deus mami orrezaz. Obeto esan, badaki; baiña jakite ori besterengandik ebatsia du ixil-gordean eta epaixka, lapurreta aitortu gabe.

Ezin konta ala dira gizonaren ao-eztarriek molda ditzaketen otsak. Alaz guztiz, banaka batzuez bakarrik baliatzen da izkuntza bakoitza: fonemak deritzate. Mintzatzeraoan, eztitugu beti berdin ebakitzen. Gaztelaniaz, *perro* eta *pecho* e-kin esaten ditugu ustez bata eta bestea. Laster jakinaraziko digu, ordea, fonetistak aurreneko *e* zabala dela eta bigarrena mearra. Are geiago, euskaraz *baba*, *dedu* itzetik ortzera diogunean naiz erdaraz *viva*, *dedo*, ezitugu bitan *b* edo *d* berbera esaten. Ao-itxitura osoa da leenbiziko aldian, bi ezpainen edo mingain-muturraren bitartez; bigarrenean arkitzen du arnaseak, estua bada ere, zirritu bat.

Gure belarria, beraz, edo belarriaren atzetik adi dauden burumuiñak, bae baten antzeko agertzen zaizkigu. Baea sarea naiz tapitua izatea, ezta arritzeko. Besterik da arrigarri: bae orrek, dirudienez, zaia irazten duela sarritan eta iriña gelditzen; au da, Fisikari —eta Fonetikari, orrenbestez— zaia eta iriña irudituko litzazkiokoeanak. Erdaraz *viva* edo *bebo* esatean orobat zaizkigun

bi *b* oriek etziren orobat gaztelania zaarreen: *uevos* "arraultzak", gaur bezalatsu ebakia, eta *uebos* "bear" (*uebos me es* 'bear dut') ezpaitziren orobat mork bere esan-naia besteri aditzera emateko.

Mamiraiño eldu gera. Soñu batetik bestera dagoen aldea eta bitartea andia izan daiteke, Fisikaren iritiz, ala ttikia. Eztio axola. Beste zerbaitek du axola. Edozein izkuntza, berriro esan dezagun, ezta mintzabide bat besterik. Ezta beti izango, aur-liburuetan irakur litekean gisa, gogoan duguna aditzera emateko bidea, baiña bai orduantxe ere gogo-biotzetan dagoena estaltzeko eta itxuraldatzekoa, eta ezta ori bestea baiño eginkizun kaxkarragoa.

Baizuetan, bada, bi soñuren arteko aldea eta desberdintasuna, berez utsa badirudi ere, bereizgarria da izkuntza batean; besteetan, herriz, zein ere larria dirudien, ez. Noiz da bereizgarri? Bi esan-nai, bi adiera, bi zentzu soñu-bereizkuntza orrek, besterik gabe, bereiz ditzakeanean.

Ditezkean soñuen loi moldegabetik eskutada bat autatzen eta moldatzen du izkuntzak, fonemak alegia, zein bere ezaugarriekin, bereizgarri izan ditezen, ezin esan ala adiera bereziren bereizgarri. Autatze utsaz, izateko eskubidea eman die; gaiñerako guztiak, begiz jo eztituelako, ezerez gorrian utzi ditu. Biar edo etzi agian, baztertu zituenez baliatzen asi delako, izango dute auek ere sarrera gizartean.

Izkuntza —edozein izkuntza, gero— giza-mintzabidea den aldetik, gogoan iduki bear da au, izkuntza orrezaz balia ditekean edozein iztunen mintzabidea da, ikasiena naiz ez-ikasiena, belarri onekoena naiz txarrekoena. Guzientzat ari da, *Graecis ac Barbaris, sapientibus et insipientibus*. Bereizgarri diren bereizkuntzak, bada, izkuntza ongi dakiten guziok suma ditzaketan alakoak bearko dute izan, ez fonetista eta musikari gutxi batzuen jakite izkutua. Fonologia demokrazi-zaleak itzuli digu Fonetika andikiak ukatu zigun itza. Ez gera gauza izango bear bada bereizkuntza zertan datzan erabakitzeke; bai, ordea, gorraireak jo ezipagaitu, bereizkuntza eta aldea badagoela nabaritzeke.

Azentua, silaba batzuek besteen ondoan duten pisu astunagoa, ezta noski fonemen parean jartzekoa, fonemez gaiñekoa edo fonemen bidaidea baizik. Baiña izkuntza batzuetan esan-naiak bereiz ditzake. Ona zenbait erdal-itx azentuaren lekuak elkarrengandik bereizten dituenak: *amo/amó, cortes/cortés, deyo/dejó, peso/pesó*. Zertarako besterik? Orien gisako itz-pareak ugari dira gaztelanian, Nafarroa'n idi-pareak bezain ugari.

Emen dago iltzea. Fonetista trebe batek, Navarro Tomás jaunak, gauza asko eta asko erakutsi zigun zenbait gipuzkoar eta bizkaitarren azentuaz: bai arnas-endarrez, bai doñuz, bai irau-penez, eztela alde andirik silaba batetik bestera; iru silabako izenetan leenak eta azkenak dutela pisu geixego; laukoetan, leenak edo bigarrenak eta azkenak; esaldi luzeetan, eta itz soilletan ere bai noizik bein, azentua erraz tokialdatzen dela, eta abar.

Egia da, noski, ori dena. Besterik jakin nai genduke, ordea. Euskeraz ere —eta gure artean geienbat entzuten den euskeraz ari naiz oraingoz, euskeraz ere azentuak, dena dela, bereiz aal ditzake beste alderik eztuten itz-pareak ala ez? Euskalarien artean batzuek, Azkue zenak esaterako, baietz diote; Altube jaunak, berriz, ezetz, banaka batzuetan izan ezik (1).

Itzaren barrutian begiratzan badiogu auzi oni —esaldia luzeago eta gertaerak naasiago baitira—, zalantza andirik gabe erabaki daiteke, Azkue jaunaren alde. Geiago edo gutxiago, onela edo ala, azentu soillak bereiz ditzake, Gipuzkoa'n eta Bizkaia'n barrena, zenbait itz-pare.

Lekukorik aski arki genezake nekerik gabe. Ona bat. Arakistain'ek 1746'ean dionez, bazen orduko gipuzkeran onelako bat: "Saliva, *chistua*, con acento largo, g. *listua*, n. Silbo y también flauta, *chistua*, con acento breve, g." (2). Baiña badüt naitzkoa adibide nere jaioterrian, urrutira gabe. Errenteria'ko izkeran, gauza bat da *arrantzá*, astoarena alegia, eta bestea *arrantzà*, itsaso-erreketa arraiena; bata *basuá* 'oiana' eta bestea *basuà* 'edontzia'; bata *iltziá*, iltzatzekoa, eta bestea *iltzià* 'eriotza'; bata *eltziá* 'lapikoa' eta bestea *eltzià* 'eustea'.

(1) "En las páginas 24, ... se ocupa la *Morfología* de la actuación propia de ciertos afijos y vocablos euskéricos; y se sostiene la teoría de que en algunos de ellos la sílaba final es tónica y en otros *átona*. En mi estudio intitulado *El acento vasco...* se trato extensamente de esta materia, manteniendo la tesis contraria, o sea, que en euskera, fuera de casos especialísimos, las palabras de igual número de sílabas y colocadas en la misma posición sintáctica, se acentúan idénticamente" (Altube'tar Seber, *Observaciones al tratado de "Morfología Vasca" de D. R. M. de Azkue*, Bermeo, 1934, 186 ur.).

(2) Larramendi'ri bidali zion iztegitxoko 419-420'garrenak. Azentu "laburraz" eta "luzeaz" zer adierazi nai duen ikusteko, cfr.: "Macho y hembra en los cerdos, *ordo'sa*, *hardia*, con el acento breve". Onako *ardi* (*a(h)ardi*) au etzen, alegia, beste azentu "luze"-dun *ardia* (belar-jalea, jakifia) bezala ebakitzen. Ikus gaitzera P. de Zamarripa, *Vocabulario vasco-castellano y castellano-vasco* (Bilbao, 1957), 80: "*Tristu*.—Saliva / *Tristu*. Silbo, silbido, / silbato".

Are geiago. Artikuluarekin iru silaba osatzen dituzten ize-nak bi sailletan banatuak ageri dira izkera orretan. Ona batekoak eta bestekoak: *makinà* baiña *elizá*, *kayolà* baiña *alabá*, *bestià* baiña *estià*, *atzià* baiña *itzià*, *tartià* baiña *artià*, *lotiyà* baiña *loriyà*, *tokiyà* baiña *txoriyà*, *kabiyà* baiña *gariyà*, *periyà* baiña *berriyà*, *premiyà* baiña *pixtiyà*, *lupiyà* eta *mukiyà* baiña *txuriyà* eta *guriyà*, *leyuà* baiña *lepuà*, *mokuà* baiña *zokuà*, *jokuà*: *malkuà*, *ttanttuà* baiña *manduà*, *kolkuà*; *xatuà*, *xantuà* baiña *soñuà*, *doñuà*; *lekuà* baiña *trikuà*, *moduà*; *amuà*, *kaikuà*, *malluà* baiña *zakuà*; *txixtuà* baiña *ixtuà*, *pixtuà*. Ondorea: *lekuà*, *mokuà* eta orien gisakoek, bat ala geiago izan, eztute doñurik tokialdatzen. Berdin da alde orretarik *txistuàk esnatu dute* naiz *txistuàk esnatu du* (3).

Aipatu ditudan gertariok ezagunak dira (4); eztaude, ordea, oraindik bear adiña aztertuak. Azter-lan ori banan-banan egin bear litzake erri bakoitzean. Lekuona jaunagandik dakit, adibidez, Errenteria'n bezalatsu daudela gauzak Oriartzun'en naiz bereizkuntza ez berbera izan eta naiz beti itzak bi sailletan berdin banatuak ez egon.

Zein da banaketa orren arrazoia? Banaketa-legea arkitua balego, arrazoia ere agerian legoke, noski. Baiña legea arkituko baldin bada, itzak ongi bilduak eta sailkatuak iduki bearko ditugu (5). Zergatiko-eske asten bagera, ezlugu segur aski gaurko izkuntzan atzemango. Aldi joanetara eramango gaitu billaketak, atzoko eta eranegungo izkuntzara.

Zein da eta zein izan da, izan ere, euskal-azentuaren izaera? Gaurko Gipuzkoa, Bizkaia, Lapurdi eta Nafarroa'ko zenbait eskualdetakoaz kanpora ba ote dago euskal-azentu jatorrik? Orixe da noski gure arteko euskaldunik geienen ustea. Dena dela, eta

(3) Lau silabakoetan, *eróriyà*, *leámiyà* bezala, baiña *egósiyà*, *erósiyà*. Bi itz-sailen artean dagoen aldea onela mugatuko nuke, Azkue'ren arabera: leen saillekoak (*tartià*, *kabiyà*, *tokiyà*, *leyuà*, *lekuà*) gain-beera dijoaz leen silabatik aurrera, eta azkenekoak eztu indar berezirik; bigarrengeok, berriz, pisu berezia dute —arnas-indar geiago, ene ustez— azken silaban ere, leenbizikoan ez ezik.

(4) Ikus, esate baterako, Azkue'ren *Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos*, Bilbao, 1931. Xetasunetan aatik ezta beti onestekoa. Ezta egia, bat aipatzeko, Erronkari'n eta Zuberora'n *gaia* 'gaua' eta *gaia* 'gaia, geia', azkenekoa era onetan erabiliko balute ere, desberdifiak direnik. Leenbizikoa, 'gaua' alegia, *gña* esaten baita batean eta bestean, ez *gaid*, Azkue'k nai lukean legez.

(5) Bi gauza esan ditezke, orratik, aurrera gabe: 1) *lepuà*-saila bestea baiño askozaz ere ugariagoa da, ori da oiturazko azentu-moldea; 2) erdarat'kako itz sartu-berriak ugariago bide dira bestean, *leyuà*-saillean.

oni begiratzen zaio geienbat, azentu-mota ori ezta gaztelaniazkoaren antzekoa, ezta alderatzeko ere. Gaztelaniazkoaren eiterik ezpadu, beraz, nola ezta izango ori euskal-azentu jator bakarra?

Bai, gogo txarrean bederen, aitortuko dugu Zuberoa'koa txit bestelakoa dela. Xuberotarrek, ordea, izkuntz-mugan daudelako edo, kutsatu egin bide dira, eta ez-tugu aien bearneskeriez ardurarik izan bear (6).

Baiña Zuberoa'n bakarrik ezagutzen ote dira orrelako erdal-keriak? Ez, aitortzen digu Azkue'k, Gipuzkoa'ko nafar-izkera duen bi erritan, Irun'en eta Ondarribia'n, baita Nafarroa'ko Bost Irietan ere, indar-azentua dabil gailen (7). Orrelako zerbait ere bada Beintza-Labaien'en, neronek entzun dudanari banagokio. Ango *abisatu*, *abi-stu* da nere belarriendako. Azentudun silaba indar geiagorekin eta askozaz ere luzeago ebakitzen dute; urren-goa, berriz, ezta ia aditzen, ain baita laburra eta ixilla (8).

Aitu ote dugu aria? Ez, oraindik. Nafarroa'ko Ultzama'n ere, jakitunek diotenez, txakurrak oiñutsik dabilta eta indar-azentua nabarmen (9). Are geiago, Erronkari'ko azentua erdal-azentuaren pare-parekoa da. Izaba'ko *óino meago* 'are meago, oraindik meago' eta erdarazko *hoy no me hago*, biak berdintsu. Erdarazko *no* ori azentuduna izatea eta Izaba'ko (*ói*)no, ez: ez-tute beste alderik.

(6) Ona xuberotarren azentuaz esan direnetarik bildu ditugun bi lore: "No debemos silenciar aquí el hecho singular de que el suletino, apartándose en esto, más o menos, de *todos* los demás euskalkís [letra larria gurea da], ha adoptado como regular esta misma acentuación [erdal-azentu-modua, aleg'ia] que la reputamos como la auténtica de la vasca" (*El acento vasco*, Bermeo, 1932, 54). "Afortunadamente, es muy otro el acento tónico en otros dialectos y sub-dialectos vascos" (Azkue, *op. cit.*, 7). Azkue jaunak Bidasoa-aldeko izkera Zuberoa'koarekin elkartzen du emen.

(7) Ondarribia'n beintzat azentudun silaba besteak baiño luzeagoa izaten da. Azentua, Nils M. Holmer'ek erakutsi duen bezala, bigarren silaban (itz-asieratik asi ta bigarrenean, gero) agertzen da geienbat. Leen silaban datzanean, itza laburtu izan delako gertatzen da, batez ere: *átia* (<*aatea*), egaztia, eta *átia* 'borta'. Badira gainera beste zenbait, erdaratikakoak eta, legez kontrakoak. Orien artean, emen ere *málko*.

(8) Ormaetxea jaunak dionez eztago izkera orretan indar-bereizkuntza larriarik silaba batetik bestera: "A causa del excesivo canturreo alargan notablemente unas sílabas sobre otras. En vez de *Joxantonio*, que se pronuncia en otras partes con los tonos inicial y final, dicen *Joxaantonio*, conservando sin embargo en lo demás los acentos indicados" ("Acento vasco", *RIEV* 9 (1919), 1 urr., 15'garrren orri-aldean).

(9) Ori dio "Orixe"-k, aipatu artikuluan.

Nik eztut Ultzama'ko mintzaerarik entzun. Alaz ere, aski litzake *trintete* (*trinitate*) esaten dela jakitea (10), indar-azentua baduela edo izan duela igertzeko. Eztut Zaraitzu'korik ere entzun, baiña or daude lekuko vokal-sinkopak, Erronkari'n baiño ugariegoak: *aingru* 'aingeru', *aizna* 'aizina', *burna* 'burnia', *gaminta* 'ganibeta', *nabla* 'labaña'. Beriayn'ek eta berreun urtez geroago Lizarraga'k idatzi zuten Iruñ-erriko izkera galdua dugu, baiña agirian daramatzi indar-azentuaren zauriak: *bapedrak* 'bat bederak', *maindre* 'maindire', *mistrio* 'misterio'. Indar-azentuaren azpi-lanak ireki dituen sator-zuloek luzaroan diraute izkuntza batean. Begira dizaiogun aldameneko erdarari (*tiene(n)/tenemos, tener; tuesta(n)/tostamos, tostar; bien/bendecir; suelo/solar; cadena/candado; honor/honrar, etc.*) edo antziñako latiniari (*aptus/ineptus; cano/cecini/accensus; ratus/irritus; locus/ilico; nouos/denuo; pergo, surgo/rego, etc.*).

Indar-azentua esan duan baiño zabalduagoa dagoelako susmoa dut Nafarroa'n harrena. Ezta, beraz, azentu-mota ori ain desegokia euskal-belarriendako. Batez ere, euskararen atzoari, historiari, begiratzen badiogu.

Barruti ortan, egia esan, ustea da nagusi lakukorik ezean (11), eta usteak, dakigunez, alderdia ustel du, gutxienez. Hipotesis direlakoak, orratik, eztira ondar-gaiñean eraiki bear: bear bezalakoak direnean, aurrean dauzkagun gertariak azaldu bearrak bakarrik sortarazi baititu. Azken-aldi onetan bi lagunek eman dituzte argitara antziñako euskal-azentuari buruzko usteak eta biek, nork bere bidetik, batera jo dute: euskara zaarrak indar-azentua zuela eta azentu ori itzaren silaba jakin batean zegoe-la (12). Eta beldur naiz bestek ere, euskararen prehistorian harrena abiatzen baldin bada, ez ote duen indar-azentuarekin topo egingo.

(10) Ikus *Cristau doctrine ... Ulzamaco apesac balle ontan yarduquitcen den usqerara Vartue*, Iruñan, 1931 (J. M. Lojendio jaunari zor diot liburuxka au ezagutzea). Cfr. galesez *trindod* lat. *trinitatem*, Kenneth Jackson, *Language and History in Early Britain*, Edimburgh, 1956, 512.

(11) Paperak ere izan ditezke lekuko, jakina. Orrela Joanes Leizarraga'ren idaz-lanetan ageri diren azentu-markak. Beraskoiz'koa izanik (gaurko Bezkoi-tze'koa), Zuberoko'ko azentu-modua adierazi nai zuela dirudi. Ikus R. Lafon'en "Observations sur la place de l'accent dans quelques formes basques des parlers souletins", *Mélanges Paul Laumonier*, 1935, 635 urr.

(12) A. Martinet, "De la sonorisation des occlusives initiales en basque", *Word* 6 (1950), 224 urr. eta geroago *Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berne 1955, 370 urr. Nere iritzia *BRSVAP*-an agertu nuen, 7 (1951), 539 urr. Martinet jaunak uste du leen silabak zuela azentua; nik, berriz, bigarrenak, oraingo Bidasoa-aldeko izkeraren antzera.

Eztago astirik erantzun onetan iritzi orren alde aurkez ditezkean arrazoibideak azaltzeko. Zuzenak ala makurrak diren, geroak esan beza. Dagoeneko, beintzat, zerbait ageri zaigu argi eta garbi, edozein dudaren gainetik: euskararen historia eztugu bear adiña ezagutuko gaurko euskalki guztietako azentu-doñuak astiro azter eztitzaguiño. Or baitago urte joanek estali eta itxuragabetu dituzten izkuru askoren argibidea. Eta astiro eta bear bezala aztertu diodanean, gaur Ormaetxea jaunari Leitza'ko doñuaz entzun diogun azter-lana bezalakoak dauzkat gogoan. Aspaldi asi zen lanean arlo onetan eta urteek ondu besterik eztute egin bere jakinduria, ardoa bezala. Esan dut.

LUIS MICHELENA.